

DOJENJE KAO DRUŠTVENI FENOMEN: OD POČETKA CIVILIZACIJE DO KRAJA OSAMNAESTOG STOLJEĆA

Pregledni rad
Prilijeno: 29. 6. 2021.
Prihvaćeno: 20. 9. 2021.
DOI: 10.15176/vol58no205
UDK 613.953.11

ANĐELA RUNJIĆ BABIĆ

Zagreb

U ovom se radu razmatra dojenje kao društveni i kulturni fenomen u razdoblju od početaka ljudske civilizacije do kraja osamnaestog stoljeća. Stari narodi bili su svjesni važnosti majčinog mlijeka, a majčinsko dojenje je bilo društvena norma, premda je među višim društvenim slojevima prevladavala tendencija da se dojenje prepusti dojiljama. Iako su liječnici zagovarali dojenje, upravo su društveni stavovi uvelike određivali praksu dojenja. Društveni centri moći, Crkva, a zatim znanstvena i moralistička elita direktno su utjecali na stavove prema dojenju i oblikovali ishod same prakse. U osamnaestom stoljeću dolazi do prevrata u društvenoj praksi dojenja dodjeljivanjem uloge dojilje majkama, a dojenje postaje majčinska moralna i građanska dužnost. Ovaj kratak povijesni pregled upućuje na društvenu konstruiranost fenomena dojenja, čija značenja uvijek treba razmatrati unutar specifičnog sociokulturnog i povijesnog konteksta.

Ključne riječi: dojenje, dojilje, kultura, dojenačka prehrana, majčinsko dojenje

UVOD

Premda danas u društvima razvijenih zemalja postoji svijest o tome da je majčino mlijeko neosporno najzdravija hrana za dojenčce, za majke koje iz određenih razloga ne mogu ili ne žele dojiti dostupna je zdravstveno ispravna i sigurna alternativa u vidu dojenačke formule kao i drugih nutritivnih pripravaka prilagođenih potrebama dojenčadi, tako da je smrtnost djece uslijed neodgovarajuće prehrane iznimno rijetka pojava. Da u prošlosti nije bilo tako svjedoče statistike mortaliteta djece u određenim povijesnim razdobljima i geografskim predjelima zapadne Europe. Sve do pojave dojenačke formule većinu su djece dojile majke, uz iznimku viših društvenih slojeva, u kojima je unajmljivanje dojilje često bilo znak društvenog prestiža i klasne nadmoći. Iako pitanje dječjeg mortaliteta zahtijeva širu povijesno-društvenu kontekstualizaciju i razmatranje ostalih čimbenika koji su

u određenim razdobljima utjecali na tu pojavu, u novije vrijeme fokus istraživanja prebačen je upravo na fenomen dojenja te su mnogi znanstvenici koji se bave proučavanjem stope dječjeg mortaliteta kroz povijest došli do zaključka da je ključni faktor za preživljavanje djece bilo upravo dojenje (Walhout 2010: 79). Danas je poznato da uspjeh dojenja uvelike ovisi o obiteljskoj, ali i široj društvenoj podršci. Isto tako, upravo su društveni stavovi kroz povijest regulirali taj fenomen i utjecali na uspjeh prakse dojenja odražavajući se tako na život i zdravlje djece. Stoga je cilj ovog rada rasvijetliti kulturološke čimbenike koji su od najranijih civilizacija sve do industrijske revolucije i izuma dojenačke formule formirali svijest društva i utjecali na praksu hranjenja djece kao i pokušati odrediti značenje koje je dojenje kao društveni fenomen imalo u određenim povijesnim razdobljima.

DRUŠTVENA VALORIZACIJA DOJENJA U RAZDOBLJU OD PRAPOVIJESTI DO SREDNJEG VIJEKA

S ove vremenske distance teško je definirati značenje koje je dojenje kao društvena praksa imalo među prvim ljudskim zajednicama, premda možemo s priličnom sigurnošću utvrditi kako je život djece u doba paleolitika i neolitika ovisio isključivo o majčinom mlijeku, tj. sposobnosti majke da dojenjem ohrani svoje dijete. Nemogućnost dojenja zacijelo je značila smrt dojenčeta, a samim time predstavljala neposrednu opasnost za opstanak ljudske vrste. Na temelju materijalnih izvora i arheoloških ostataka iz prapovijesnog doba (5500. – 6000. pr. n. e.) može se pretpostaviti da je većina djece iz razdoblja prapovijesti dojena od četiri do sedam godina te da je dob odbijanja od prsa počela značajno varirati tek izumom vatre i pripremom hrane na način prilagođen maloj djeci (Dettwyler prema Stolzer 2006: 104). Prvi hominidi zacijelo su bili svjesni važnosti reprodukcije i hraniteljske uloge majčina tijela jer su u umjetničkim prikazima ženskog tijela glorificirali upravo one tjelesne attribute koji su predstavljali ženinu sposobnost prokreacije i laktacije. Tome mogu posvjedočiti i poznate drvene i kamene figure iz doba paleolitika s naglašenim tjelesnim atributima plodnosti. Najpoznatiji takav artefakt pronađen je 1908. godine na arheološkom nalazištu pored sela Willendorf u Austriji. Izdužena statua ženske figure, koja pripada razdoblju između 28000. i 25000. godine pr. n. e. jedna je od skupine sličnih paleolitičkih figurica poznatih pod nazivom Venerine figure (Papastavrou et al. 2015: 2). U čitavom razdoblju stare ere majčino mlijeko smatrano je dragocjenom supstancom, esencijalnom za preživljavanje, a majčinsko je dojenje bilo društvena norma. Osim toga, postojala su saznanja o medicinskim i ljekovitim svojstvima humanog mlijeka o čemu postoji zapis u egipatskom medicinskom dokumentu *Ebers Papyrus* (1500. pr. n. e.) gdje se ono preporučuje kao lijek protiv infekcije oka (Baumslag i Michels 1995: 64). Ipak, u slučajevima kada majčino mlijeko nije bilo dostupno zbog smrti ili bolesti majke stari su narodi u tu svrhu angažirali surogat hraniteljice – dojilje. Dojenje je kao profesija započelo još 2000. godine pr. n. e. te je bilo regulirano zakonom (Papastavrou et al. 2015: 2; Stevens et al. 2009). Pisani tragovi o zakonskoj regulaciji odnosa poslodavca i dojilje

mogu se pronaći još u *Hamurabijevu zakoniku*, gdje se također propisuje kako dojilja mora izbjegavati trudnoću i suzdržavati se od spolnih odnosa (Ziesel 2017: 145). O društvenoj i kulturnoj vrijednosti dojenja u starom Egiptu mogu posvjedočiti umjetnički prikazi božica s ogoljenim dojčkama. Najpoznatija je skulptura egipatske božice Izide koja doji svog sina, egipatskog boga Horsa, osiguravajući mu tako besmrtnost (Mindoljević Drakulić 2015: 12). Zbog visoke stope smrtnosti roditelja u starom Egiptu dojilje su bile iznimno cijenjene te su imale status sličan božanskom (Fildes prema Baumgartel et al. 2016). Naročito su se štovale kraljevske dojilje, te su mnogi faraoni tvrdili da su dojeni mlijekom božanskih dojilja ili su pokušavali svojim dojiljama dodijeliti božanski status (Ziesel 2017: 146). Izgleda da je tome doprinijelo vjerovanje koje je prevladavalo dugo kroz povijest da se putem mlijeka na dijete prenose moralne i karakterne osobine žene koja ga doji. Sukladno tome, dijete koje je sisalo mlijeko dojilje boginje i samo bi postajalo božanstvom. Osim prirodnim putem, tj. dojenjem, u razdoblju od 2000. godine pr. n. e. nadalje nije bilo neuobičajeno prehranjivati dojenčad i umjetno, životinjskim mlijekom, o čemu mogu posvjedočiti glinene posude za hranjenje pronađene u dječjim grobovima (Wickes 1952: 155) iz čega se da zaključiti kako je u to doba to bila po život opasna praksa. Religija je, osim u egipatskoj, promovirala dojenje i u drugim kulturama. U *Talmudu*, središnjem tekstu rabinskog judaizma, još 536. godine pr. n. e. savjetuje se da se novorođenčad odmah po rođenju stavi na majčina prsa i doji naredne dvije godine (Papastavrou et al. 2015: 4). U radu "Like a Weaned Child: Breastfeeding Practices in the Biblical Period" Laura Rogers Ziesel (2017: 144) analizira starozavjetne hebrejske spise iz kojih se mogu iščitati tisućljetni stavovi o praksi dojenja i značenju koje je dojenje imalo u kulturi izraelskog naroda, ali i starijoj egipatskoj kulturi. Navodeći neke od referenci iz Spisa vezane uz dojenje dotiče se i poznate priče o Mojsijevu dolasku u Egipat koja reflektira tadašnje društvene običaje vezane uz praksu uzimanja dojilja te na temelju koje izvodi zaključak kako zvanje dojilje ne samo da nije bila iznimna pojava već se spominje i kao "regularan dio života"¹ (Biblija, Knjiga Izlaska 1968). Period dojenja trajao je u pravilu nekoliko godina, a trenutak odbijanja od prsa predstavljao je značajan trenutak u životu djeteta koji je, s obzirom na neizvjesnost i krhkost dječjeg života, bio obilježen slavljem (Papastavrou et al. 2015: 4). Osim toga, taj je čin imao i dublje značenje jer je simbolički označavao neku vrstu "ritualnog prelaska iz ranjivog djetinjstva u sigurnije godine dječastva ili djevojaštva" (Ziesel 2017: 143).

Razdoblje antike iznimno je važno u kontekstu proučavanja dojenja i dječje prehrane s obzirom na to da su se medicinska znanja antičke Grčke i Rima prenosila stoljećima i postavila temelje kasnijim zapadnoeuropskim običajima prehrane i skrbi o djeci. Premda su stručni liječnički savjeti zacijelo bili nit vodilja u dotad medicinski neistraženom području, ipak iz tog doba potječu i stanovite zablude koje nisu doprinosile uspješnoj praksi dojenja. Tako, na primjer, s početka nove ere potječu prvi medicinski zapisi koji uključuju

¹ "Onda njegova sestra rekne faraonovoj kćeri: 'Hoćeš li da ti pronađem dojilju među Hebrejkama, da ti dijete doji?' 'Idi' – odgovori joj faraonova kći. Tako djevojka ode i pozove djetetovu majku. 'Uzmi ovo dijete' – rekne joj faraonova kći – 'i odgoji mi ga a ja ću te plaćati'. Tako žena uzme dijete i othrani ga. Kad je dijete odraslo, ponovo ga dovede faraonovoj kćeri koja ga posini" (Knjiga Izlaska, Oslobođenje iz Egipta 1,1-1,32).

i preporuke o prehrani dojenčadi grčkog liječnika Sorana iz Efeza (96. – 136.), koji je živio i djelovao u Rimu. Soran je savjetovao izbjegavanje prvog majčinog mlijeka, kolostruma, jer je previše gusto, sirasto i teško probavljivo te kao takvo može naštetiti novorođenčetu (Papastavrou et al. 2015: 3). Kao prvu djetetovu hranu on preporučuje “malo prokuhanog meda što bi dojenčetu trebalo otvoriti apetit i pročistiti kanale” (Nikolić Jakus 2009: 6). U djelu *Ginekologija* Soran se iscrpno bavi majčinstvom, dječjom prehranom, izbijanjem prvih zubi i dječjim bolestima, a njegov traktat uključuje i prvi zapis o testiranju konzistencije izdojenog mlijeka pomoću nokta (Wickes 1952: 154). Valerie Fildes (1988a: 21) navodi opis dotičnog testa prema kojem je mlijeko koje bi okretanjem prsta kliznulo s nokta okarakterizirano kao previše vodenasto dok je ono koje se držalo prilijepljeno za nokat bilo previše gusto. Nije navedeno odakle je proizašlo uporište za takvu procjenu premda Ian G. Wickes navodi da je Soran vjerojatno samo zapisao preporuku koja se otprije prenosila usmenom predajom (1952: 154). U narednim stoljećima poznati antički liječnici poput Galena (130. – 200.), Oribazija (325. – 403.) i Pavla iz Ege (625. – 690.) u svom su se medicinskom radu bavili i dječjom prehranom uz preporuku dojenja, bilo od strane majke ili dojilje. Znatno više interesa antički su liječnici posvećivali kriterijima za odabir dojilja s obzirom na uvriježeno vjerovanje o prenošenju fizičkih, karakternih i moralnih osobina na dijete putem mlijeka. Stoga su se dojilje birale s naročitom pažnjom te su se morale pridržavati strogog režima prehrane, tjelovježbe i odmora kako bi osigurale optimalnu zalihu mlijeka (Fildes 1988a: 22). Usto su morale strogo izbjegavati određena ponašanja za koja se vjerovalo da mogu naštetiti mlijeku, pa tako i dojenčetu. Tako, na primjer, Pavao iz Ege (625. – 690.) navodi kako bi dojilja trebala biti starosti između dvadeset pet i trideset pet godina, dobro razvijenih grudi i grudnog koša, koja je nedavno rodila muško dijete. Mora izbjegavati slanu i začinjenu hranu, spolne odnose i nemoralno ponašanje i redovito vježbati ruke i ramena, radom na mlinu ili tkalačkom stanu” (Wickes 1952: 155). Zbog vjerovanja da je mlijeko produkt menstrualne krvi zaostale tijekom trudnoće te može naškoditi novorođenčetu nisu se angažirale dojilje koje su bile trudne ili imale menstruaciju (Fildes prema Baumgartel et al. 2016). Zapošljavanje dojilja još od vremena Aristotelove Grčke bilo je vrlo popularno među aristokracijom te je označavalo prestiž i klasnu pripadnost. Grčke su dojilje imale povlašten status među slugama te su živjele u kući poslodavca sve do odrasle dobi djeteta o kojem su skrbile (Fildes 1988a: 10). Idealne dojilje među bogatim slojevima stanovništva stare Grčke u petom i četvrtom stoljeću prije Krista bile su Spartanke dok su Rimljani preferirali dojilje Grkinje (Papastavrou et al. 2015: 3–4). Tome je pridonosio i stanoviti snobizam uz vjerovanje da će preko grčke dojilje dijete upiti jezik i kulturne vrijednosti Grka (Doolan 2008: 25). Na vrhuncu Rimskog Carstva (između 300. pr. n. e i 400. n. e.) Rimljani su imali zakonom regulirane ugovore s dojiljama za othranjivanje neželjene i odbačene djece (u pravilu ženske), što je također bio povoljan način za nabavku robova (anoniman izvor u Papastavrou et al. 2015: 3). Avner Giladi (1999: 5) navodi kako je davanje novorođenčadi na skrb dojiljama kroz povijest bila uobičajena praksa institucionalnog odbacivanja neželjene djece. Tako su u starom Rimu za tu svrhu korištene dojilje, koje su se s ciljem prodavanja svojih usluga okupljale oko rimske Columne Lactarie (ibid.). Usprkos napucima liječnika koji su bili preokupirani

kvalitetom mlijeka te su smatrali da najbolja dojilja za dijete ne mora nužno biti majka, rimski filozofi Plinij, Plutarh, Tacit i Aulo Gelije u drugom stoljeću snažno su zagovarali majčinsko dojenje zbog bojazni da emocionalna veza djeteta s dojiljom nadmašuje onu s majkom (Fildes 1988a: 15). U tome su vidjeli moralnu dekadenciju i opasnost za budućnost nacije upozoravajući kako uzimanje dojilje dovodi do slabljenja obiteljskih veza i posljedično ljubavi prema domovini te je stoga dužnost majki da doje svoju djecu kako ne bi ugrozile stabilnost društva (Doolan 2008: 25).

PROCVAT DOJENJA KAO PROFESIJE U SREDNJEM VIJEKU

Procvat dojenja kao profesije dogodio se krajem srednjeg vijeka, kad dolazi do pomaka u praksi korištenja dojilja u smislu da se ona počinje širiti i prema nižim urbanim društvenim slojevima, naročito u Italiji (Giladi 1999: 5). Ipak, ta se praksa nije proširila među širim društvenim masama te je majčinsko dojenje među siromašnijim slojevima i dalje prevladavalo kao društvena norma (Fildes 1988a: 34). Fildes navodi kako je od jedanaestog stoljeća uzimanje dojilje naročito bilo popularno među aristokracijom i bogatim društvenim krugovima što se može dovesti u neposrednu vezu s porastom nataliteta među tom populacijom (1988a: 34). U tom su razdoblju medicinska znanja iz antičke literature, pa tako i ona vezana uz dojenačku prehranu i dojenje prenesena u arapske medicinske tekstove. Najpoznatiji islamski liječnik IbnSina, poznat u zapadnoeuropskoj literaturi kao Avicena (980. – 1037.) u svom *Kanonu medicine* nadovezuje se na starogrčke izvore (naročito Galena) i preporučuje dojenje što je dulje moguće “jer je to najprikladnija hrana za rast i razvoj djeteta”, ali isto tako navodi kako u slučaju bolesti majke zbog utjecaja loših karakteristika na zdravlje djeteta majku treba zamijeniti prikladna dojilja (Castilho i Filho 2010: 181). Islamska je kultura zagovarala dojenje kao vjersku obvezu, a u Kuranu se preporučuje majkama da doje do djetetove druge godine i naglašava kako svako novorođenče ima pravo na majčino mlijeko (Papastavrou et al. 2015: 4). Naročita potražnja za dojiljama u srednjem vijeku bila je izražena unutar hospitala, koji su kao preteča sirotišta brinuli i o napuštenoj djeci (Nikolić Jakus 2009). S obzirom na naslijeđeno antičko vjerovanje u prenošenje fizičkih i karakternih osobina na dijete putem mlijeka, u to vrijeme nije bilo preporučljivo da se djeca hrane životinjskim mlijekom kako ne bi poprimila životinjske karakteristike (Fildes 1988a: 46) pa je jedina alternativa u slučajevima kada majka nije dojila bila unajmljivanje dojilje. K tome, mogućnost uzimanja dojilja (jer svako dijete je u pravilu imalo svoju dojilju) i dalje je označavala društveni prestiž i pripadanje višim društvenim krugovima, koji su si jedini mogli priuštiti tu skupocjenu uslugu. Izbor dojilje bila je dužnost oca, dojilje su većinom živjele u kući poslodavca zbog mogućnosti nadzora, jer se i dalje smatralo da kompromitirajući način života (naročito prakticiranje spolnih odnosa i trudnoća) može kontaminirati mlijeko (Fildes 1988a: 29). Osim toga, nepoćudno ponašanje dojilje moglo je okaljati čast glave kuće (Klapisch-Zuber prema McCarthy 2019: 51). Idealna dojilja u tom je razdoblju bila mlada smeđokosa prvotorkinja koja je rodila muško

novorođenč² (Baumgartel et al. 2016). Premda je profesija dojilje i dalje bila cijenjena i dobro plaćena, kao i ranije u antici bila je podložna strogoj kontroli nepoželjnih ponašanja koja su se mahom odnosila na brigu o prehrani, tjelesnoj aktivnosti i moralu, uz naročito izbjegavanje spolnih aktivnosti. Povreda ponašanja koje je bilo zakonom propisano za dojilje, a koje se odnosilo na obvezu da dojilje sačuvaju "čistoću" svog mlijeka izbjegavanjem određene vrste hrane, a naročito spolnih odnosa, bila je zakonski sankcionirana, a u slučajevima kada se sumnjalo da je smrt djeteta uzrokovana "kontaminiranim mlijekom" (npr. uslijed prakticiranja spolnih odnosa) dojilja je bila optužena za ubojstvo i izgnana iz grada (Fildes 1988a: 38–39). U razdoblju kasnog srednjeg vijeka javlja se institucionalna potreba za dojiljama, čije su usluge bile osobito tražene nakon što je Europu pokosila epidemija bubonske kuge, što se odrazilo i na kroničan nedostatak dojilja. Kao jednu od posljedica nestašice dojilja Christiane Klapisch-Zuber (prema McCarthy 2019: 63) navodi astronomsko povećanje plaće dojiljama koje je doseglo vrhunac 1348. godine kad je zabilježen porast od 433%. Kroz čitavi srednji vijek dojenje je bilo iznimno cijenjeno i uzvišeno na razinu religijskog kulta što je vidljivo u umjetnosti koja je obilovala slikarskim i skulpturalnim prikazima lika Djevice Marije koja s jednom ogoljenom dojkom doji malog Isusa (lat. Maria Lactans). Lik Djevice Marije Crkva je koristila za nametanje kulturnih ideala ženstvenosti i idealnog majčinstva u vidu poniznosti, kreposti i skromnosti, kao i potpunog samoodricanja, te se u tom kontekstu dojenje može shvatiti kao nesebičan čin davanja i shodno tome majčinska moralna dužnost. Usprkos tome, velik dio dobrostojećih žena koje su si mogle priuštiti dojilju prepuštao je tu "svetu dužnost" drugim ženama, a o razlozima za to može se tek nagađati. S obzirom na to da je porođaj u to vrijeme bio visokorizičan te su mnoge žene umirale pri porodu (Shahar prema Nikolić-Jakus 2009), unajmljivanje dojilje predstavljalo je jedinu šansu za preživljavanje djeteta. S kulturološkog stajališta, nesklonost majčinskom dojenju među višim slojevima može se pripisati utjecaju nekoliko čimbenika. Treba napomenuti kako je u to doba žena bila u potpunosti podređena mužu, koji je u obitelji imao svu moć i pravo odluke, pa tako i po pitanju prehrane i skrbi novorođenčeta (Fildes 1988a: 53). Tako su se i ugovori o uzimanju dojilje sklapali između očeva obiju obitelji, te žene ni po tom pitanju nisu imale pravo glasa. Pritom je uloga dojilja bila dodatno minorizirana što se vidi iz dokumentacije u kojoj su one često spominjane samo po imenu supruga. Taj je fenomen povjesničarka Christiane Klapisch-Zuber, koja je istražila privatne poslovne ugovore s dojiljama na području renesansne Firence, nazvala "maskulinizacijom profesije dojenja" (Klapisch-Zuber prema McCarthy 2019: 52). Na otklon prema majčinskom dojenju utjecali su i negativni društveni stavovi koji su bili odraz medi-

---

² U literaturi koju sam proučila nisam naišla na objašnjenje za preferenciju smeđokosih dojilja, premda Naomi Baumslag i Dia L. Michels navode jednu kasniju "znanstvenu studiju" iz 1838. godine kojom je na temelju kemijske analize navodno utvrđeno kako dojilje smeđe kose imaju kvalitetnije mlijeko od plavokosih (v. Baumslag i Michels 1995: 50). U radu autorice Zrinke Nikolić-Jakus navodi se kako je u srednjem vijeku prevladavalo mišljenje da žene tamnije puti imaju više mlijeka od onih svjetlije puti te da su najbolje dojilje brinete (Nikolić-Jakus 2009: 9). Ovi izvori također ne daju argumente koji bi potkrijepili takvu konstataciju, premda oba izvora navode kako su najnepoželjnije dojilje bile crvenokose. Prema Nikolić-Jakus, sve do dvadesetog stoljeća vjerovalo se da su "takve sklone psihičkim nestabilnostima", a u srednjem vijeku crvena boja "smatrala se i bojom kose izdajica, lažljivaca i vjerolomnika" (2011: 9).

cinskih zabluda naslijeđenih još od antičkih autora preko Avicene, poput one o štetnosti kolostruma za novorođenče ili negativnog utjecaja određenih fizioloških stanja dojilje, kao što su menstruacija ili trudnoća, na kvalitetu mlijeka. Preporuke o izbjegavanju dojenja u prvim danima nakon poroda kod majki koje su se pridržavale takvih savjeta mogle su imati negativan učinak na sam proces dojenja s obzirom na to da uspostava ciklusa laktacije uvelike ovisi o početnoj regulaciji otpuštanja mlijeka, koja se pospješuje učestalim sisanjem novorođenčeta. Povjesničarka Zrinka Nikolić Jakus u radu "Profesija – hraniteljica: dojilje u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku" navodi kako je u srednjem vijeku postojalo vjerovanje naslijeđeno iz antike da "ako žena zatrudni tijekom dojenja, krv ponovno hrani dijete u utrobi, a ono što preostaje dojenčetu nije dovoljno ili je čak pokvareno i pogibeljno te može dovesti do njegovog slabljenja i smrti" (2009: 5). Stoga su visoko na ljestvici zabranjenih aktivnosti za vrijeme dojenja bili spolni odnosi, što je za muševce predstavljalo uskraćivanje prava na konzumaciju braka. Veliku ulogu u tome imala je i Crkva anatemiziranjem seksa, koji se izvan čina prokreacije smatrao grijehom. Još je sv. Augustin (354. – 430.) prizor dojenčeta koje halapljivo siše s majčinih grudi percipirao kao očiti dokaz postojanja istočnog grijeha (Thorvaldsen 2008: 291). S obzirom na ulogu Crkve kao središta društvene moći tijekom čitavog srednjeg vijeka, takva su se stajališta proširila na sve pore društva te su se odrazila i na percepciju dojenja. Shodno društvenoj averziji prema tjelesnosti i seksualnosti prevladavalo je uvjerenje da je dojenje "prljav i grešan posao, pa se zato izbjegavao ili davao drugim ženama" (Mindoljević-Drakulić 2015: 47). Konačno, zacijelo je bilo poznato, barem među višim krugovima, da dojenje utječe na mogućnost začeca, s obzirom na to da je još Aristotel (384. – 322. pr. n. e.) navodio dojenje kao metodu kontracepcije (u Papastavrou et al. 2015: 3). Uzimajući u obzir interese plemstva i viših građanskih staleža za što brojnijim potomcima kao nasljednicima titule i imanja, "oni krugovi kojima je rađanje nasljednika bilo bitno nisu si mogli priuštiti višegodišnje razdoblje između začeca djece" (Nikolić Jakus 2009: 5–6). Proučavajući širu literaturu vezanu uz fenomen dojenja kroz povijest, kako bih što preciznije pokušala odrediti društveni kontekst i kulturološke čimbenike koji su u analiziranom povijesnom razdoblju taj fenomen odredili, naišla sam na rad "Žena u renesansnoj filozofiji" u kojem Erna Banić-Pajnić (2004: 69–89) subordiniranu ulogu žene u razdoblju renesanse dovodi u vezu s Galenovim i Aviceninim stavovima o manjkavoj fiziologiji žene, kao i s Aristotelovom teorijom sokova prema kojoj je žena u dominantnim sokovima hladna i vlažna. S obzirom na utjecaj antičke medicinske literature i spomenutih autora na srednjovjekovnu društvenu svijest (naročito unutar viših društvenih slojeva), ta su se uvjerenja zacijelo odrazila na nepovjerenje u sposobnost ženskog tijela da uspješno obavlja važnu fiziološku funkciju othranjivanja vlastite djece. Stoga se upravo kao razlog majčine nemogućnosti dojenja često navodila "krhka konstitucija ili slabo zdravlje dama iz visokih krugova" (Nikolić Jakus 2009: 4). Zahvaljujući istraživačkom radu Nikolić Jakus imamo uvid u položaj dojilje u srednjem vijeku na području Dalmacije. Na temelju pravnih dokumenata i ostalih pisanih tragova autorica zaključuje da je i na prostoru Dalmacije profesija dojilje bila društveno priznata i cijenjena. Dojilje, mahom žene iz nižih društvenih slojeva (npr. supruge mesara, težaka), po sklopljenom ugovoru s ocem obitelji i uz pisani pristanak vlastitog muža (ako su bile udane), odla-

zile su živjeti u kuću poslodavaca na period od najčešće dvije godine. Za taj su posao bile dobro plaćene, ali su bile pod nadzorom i smatrale su se odgovornima za zdravlje i život dojenčeta. U slučaju smrti djeteta mogle su biti optužene za ubojstvo iz nehaja i biti prognane iz grada. Stoga se među plemstvom i višim građanskim slojevima posvećivala naročita pažnja izboru dojilje.³ Često je uloga dojilje nadilazila onu privremene hraniteljice te su dojilje skrbile o djeci sve do njihove rane odrasle dobi. Takve su veze po emocionalnom intenzitetu znale biti ekvivalentne emocionalnoj vezi između majke i djeteta, pa su odnosi s dojiljama često nadilazili strogo poslovne odnose. To se vidi i iz brojnih oporuka gdje obitelji daruju dojilju ili njezino dijete, što dokazuje bliskost dviju obitelji (ibid.: 18). Ipak, u tom se periodu javljaju i prva negodovanja prema profesiji, a u narednim će stoljećima averzija prema uzimanju dojilja kao i sklonost prema majčinskom dojenju uzeti sve više maha.

IDEOLOŠKA ULOGA DOJENJA U RAZDOBLJU OD ŠESNAESTOG DO KRAJA OSAMNAESTOG STOLJEĆA

U šesnaestom stoljeću dolazi do buđenja svijesti o važnosti majčinskog dojenja što se očituje i u pisanjima liječnika koji počinju izražavati bojazan da veza između dojilje i djeteta nadilazi emotivnu vezu između djeteta i majke. U tom je razdoblju za poticanje majčinskog dojenja najzaslužniji bio francuski liječnik Jacques Guillemeau (1550. – 1613.), koji je oštro tvrdio da “nema razlike između žene koja odbija dojiti svoje čedo i one koja svoje čedo ubije čim ga začne” (Wickes 1953b: 232). U svom djelu *Nursing of Young Children*, osim iznošenja tradicionalno prihvaćene bojazni o nasljeđivanju karakternih osobina putem mlijeka, naročito se protivio uzimanju dojilje zbog narušavanja emocionalne veze između majke i djeteta te tezu potkrijepio pričom o mladiću koji je dojilju darovao zlatom, a majku srebrom jer ga je dojilja hranila i držala na rukama tri godine, dok ga je majka bez čina volje hranila tek u utrobi (Baumslag i Michels 1995: 47; Wickes 1953b: 232). Zahvaljujući širenju pismenosti među ženama u šesnaestom stoljeću mogao se čuti i ženski glas, pa se tako u literaturi navodi rad Grofice od Lincolna u kojem ona, u suprotnosti s običajima svoje klase, poziva sve majke da doje svoju djecu (Doolan 2008: 26). Grofica, majka osamnaestero djece (koju su redom othranile dojilje, a samo je jedno stasalo do odrasle dobi), naglašava kako je dojenje “majčinska dužnost” i prezirno kritizira pomodarske razloge izbjegavanja dojenja, kao što su bojazan dama da će pokvariti figuru, nekompatibilnost dojenja s odjećom ili društve-

³ Zapisi o srednjovjekovnim društvenim običajima vezanim uz dojenje i izbor dojilje mogu se pronaći i kod naših autora Benedikta Kotrulja (1416. – 1469.) i Nikole Gučetića (1549. – 1610.). Dubrovčanin Gučetić u djelu *Upravljanje obitelji* savjetuje majkama “neka veoma paze da ne doje u prvim danima nakon poroda, jer je u tim danima tjelesni ustroj rodilje poremećen i što dulje odlože dojenje, to bolje čine” (prema Nikolić-Jakus 2009: 6). Kotrulj naročito hvali majčinsko dojenje “jer djeca mnogo toga nasljeđuju preko mlijeka” (prema Nikolić-Jakus 2009: 8). O pronalazaženju dojilje autori navode kako dojilja tjelesno treba biti “što sličnija majci, jer mlijeko slično majčinom najbolje odgovara, a inače dijete postaje boležljivo i izloženo raznim bolestima” (Gučetić) te da dojilja treba biti “skladna, lijepa, pristojna, zdrava [...], a poglavito trijezna” (Kotrulj) (ibid.).

nim obvezama (Baumslag i Michels 1995: 45; Wickes 1953a: 234). Ipak, profesija dojilje i dalje je ostala zastupljena među višim slojevima što se može pripisati utjecaju nekolicine kulturoloških čimbenika. Prema mišljenju Gunnara Thorvaldsena (2008: 292), u Engleskoj je tadašnja kultura nametala ideal “djevičanskih grudi” koje su, daleko od praktične namjene, imale isključivo ornamentalnu funkciju. Među dvorskim krugovima bili su popularni korzeti koji su isticali, ali i stezali ženske grudi te su znali uzrokovati uvučene bradavice, što je također mogao biti jedan od razloga opstruiranja procesa dojenja (Fildes 1988a: 90). Ponekad su obiteljske obveze sprječavale žene iz visokih krugova da se posvete dojenju jer su imale važnu (i financijski isplativiju) ulogu u vođenju kućanstva ili suprugovog obrta, a i mnogi supružnici nisu odobravali dojenje zbog već navedenog kontraceptivnog svojstva dojenja (Fildes 1988a: 83). Ipak, vjerojatno glavni razlog izbjegavanja dojenja među aristokratskim damama bio je taj što je angažiranje dojilje u to doba još uvijek označavalo klasnu pripadnost i prestiž, a dojenje se kao utjelovljena aktivnost smatralo priprostim i prikladnijim za žene iz nižih slojeva te je kao takvo bilo prijetnja društvenom statusu. Naime, tadašnje društvo još je uvijek podržavalo rascjep između krhkih i boležljivih dama kojima je dojenje bilo prezahtjevno i robusnih seoskih žena kojima su konstitucija i zdravlje omogućavali bavljenje fizičkim poslovima, pa tako i dojenjem (Baumslag i Michels 1995: 45). U sedamnaestom stoljeću dolazi do preokreta u području dojenačke prehrane, što se očituje u sve raširenijoj primjeni životinjskih mlijeka (kravljeg, magarećeg i kozjeg) kao i drugih nutritivnih pripravaka te istovremeno sve većem opadanju profesije dojilja. Tome je uvelike doprinijela tadašnja društvena klima obilježena širenjem zaraze sifilisa kao i bojazni da se putem mlijeka ne prenosi samo sifilis već i nepoželjne moralne karakteristike dojilja. Naime, velikom broju siromašnih žena komercijalno dojenje predstavljalo je potencijalno unosan posao, a često i jedinu mogućnost zarade, tako da su se u tom razdoblju zvanjem počele baviti “žene s dna društvene ljestvice, među kojima je bilo i prostitutki” (Baumslag i Michels 1995: 43). Među takvom populacijom dojilja sve je više bilo slučajeva odbacivanja ili zanemarivanja vlastite djece u svrhu nesmetanog bavljenja profesijom dojilje uslijed čega je intenzivno rastao broj siročadi. Stoga su francuske vlasti registrirale sve dojilje uz obvezno podvrgavanje liječničkom pregledu te ograničile bavljenje profesijom isključivo na one žene čije je dojenče navršilo devet mjeseci života (Baumslag i Michels 1995: 43). Premda su tadašnji medicinski autori odvrćali majke od uzimanja nepoćudnih dojilja ocrnjivanjem profesije i ukazivanjem na njihovu učestalu praksu omamljivanja djece alkoholom i opijatima, Fildes smatra kako je većina dojilja ipak bila savjesna te da su ekstremni primjeri korišteni s ciljem propagiranja majčinskog dojenja (1988a: 97–98). Sredinom stoljeća vodeći medicinski autoriteti u Engleskoj kao alternativu dojiljama preporučuju hranjenje dojenčadi životinjskim mlijekom iz roga uslijed čega već od 1670. godine počinje eksperimentiranje s umjetnom prehranom (Fildes 1988a: 116). U drugoj polovici stoljeća u nekim je francuskim sirotištima bilo popularno hraniti dojenčad stavljanjem direktno na vime životinje (Baumslag i Michels 1995: 57–8). Osim korištenja životinja (najčešće koza) za dojenje, krajem stoljeća (1680.) u sirotišta je uvedena i praksa othranjivanja dojenčadi drugim umjetnim pripravcima poput kaša (engl. *pap*) i popara (engl. *panada*). Bazni sastojci tih pripravaka koji su često korišteni kao nadomjesci mlijeku uključivali su kruh ili neku žitaricu namočenu u mlijeku ili mesnom

temelju, a obogaćivani su dodacima poput jaja, meda i začina (Castilho i Filho 2010: 182). Za hranjenje su se koristile posebne žlice ili posude, a naročito je popularna bila ovalna posuda s nastavkom za hranjenje (engl. *pap boat*), koja je zbog nakupljanja bakterija često bila izvor zaraze (Baumslag i Michels 1995: 133). Osim toga, postupno je hranjiva vrijednost takvih pripravaka znatno smanjena zbog zamjene životinjskog mlijeka i mesnog temeljca vodom te su zbog toga, kao i zbog prehrane siromašne vitaminima, djeca počela obolijevati od rahitisa, bubrežnih kamenaca i skorbuta (Castilho i Filho 2010: 182). Istovremeno, pod utjecajem reformacije koja je propagirala dojenje kao majčinu vjersku dužnost, sedamnaestostoljetna Nizozemska Republika počinje promovirati ideal majčinstva u vidu pobožne majke kućanice koja u intimnoj atmosferi doma drži dijete u naručju i doji (Doolan 2008: 26). Majka dojilja postaje amblem ženskog kućanskog ideala koji će se u ostatku Zapadne Europe ukorijeniti u industrijsko kapitalističko društvo tek u devetnaestom stoljeću. No u spomenuto vrijeme, naročito u katoličkim predjelima, praksa unajmljivanja dojilja i dalje je bila raširena, a prema navodima Baumslag i Michels u Francuskoj je upravo u osamnaestom stoljeću ta profesija doživjela procvat (1995: 40). U prvoj polovici osamnaestog stoljeća u Engleskoj jedan od načina regrutiranja dojilja bio je putem klinika za porode (engl. *lying-in hospitals*) u kojima se pružala stručna pomoć babica pri porodu isključivo respektabilnim siromašnim ženama s preporukama (Baumslag i Michels 1995: 43). Osim humanitarnih navada i skrbi o potrebitim majkama takve bolnice omogućivale su bogatim obiteljima da pronađu prikladnu dojilju (ibid.). U novije vrijeme Thorvaldsen (2008) je istraživanjem povijesnih obrazaca dojenja u regionalnim područjima zapadne Europe (u kojoj su pronađeni znatno bogatiji pisani tragovi) okvirno definirao obrazac dojenja prema kojem je u sjevernim krajevima Europe majčinsko dojenje bilo raširenije, dok je u južnim prevladavala tendencija uzimanja dojilja kao i umjetnog prehranjivanja (2008: 283). Te regionalne razlike autor pripisuje prvenstveno utjecaju kulturoloških faktora, naročito religijskom aspektu, povezujući tendenciju ka majčinskom dojenju s protestantskim predjelima sjeverne Europe te sklonost uzimanju dojilja s južnim, pretežno katoličkim predjelima. Autor sugerira kako je korijen tog okvirnog obrasca moguće povezati s germanskim kulturnim utjecajem na sjeveru te romanskim na jugu Europe, ali isto tako s oprezom navodi kako bi trebalo provesti opširnija istraživanja u ranijim povijesnim razdobljima koja bi potvrdila ovu hipotezu. Na takve kulturološke podjele umnogome su utjecale i crkvene doktrine u skladu s kojima su se formirali društveni stavovi prema dojenju. Tako je Katolička crkva, zbog još uvijek ukorijenjenog tabua o prakticiranju spolnog čina u periodu dojenja, zagovarala uzimanje dojilje kako bi žena mogla obavljati svoje "bračne dužnosti" (Fildes prema Davenport 2019: 195). S druge strane, u 17. stoljeću Protestanska je crkva putem sve brojnijih puritanskih publikacija promovirala majčinsko dojenje kao "dužnost prema Bogu" (Harley prema Tait 2003: 10). Ovdje treba napomenuti kako su obrasci dojenja kao i drugih običaja hranjenja varirali u određenim vremenskim razdobljima s obzirom na ekonomske faktore (kao npr. rad u polju tijekom ljetnih mjeseci), ali i značenje koje je određena metoda prehrane imala za neku zajednicu. Tako je, na primjer, tijekom sedamnaestog i osamnaestog stoljeća na Islandu prevladavao običaj kratkotrajnog dojenja novorođenčeta (tjedan ili dva) nakon čega bi uslijedila prehrana životinjskim mlijekom i vrhnjem ili smjesom vrhnja ili maslaca i ribe (Hastrup prema Hau-

sman 2003: 7). Prema mišljenju Kirsten Hastrup, takav način prehrane, “koji je doslovce ubijao dojenčad”, bio je usko vezan uz ulogu žene kao proizvođačice poljoprivrednih dobara, te je metoda prehrane takvim proizvodima bila povezana s društvenim poimanjem ženine vrijednosti kao i izgradnjom nacionalne kulture koja se (naročito u kontekstu otpora prema okupatorskoj Danskoj) definirala kroz sposobnost ovladavanja prirodom. U drugoj polovici osamnaestog stoljeća uslijed industrijalizacije dolazi do velikih društvenih previranja, migracije stanovništva prema urbanim sredinama kao i zapošljavanja sve većeg broja žena u manufakturi. Te su se promjene stubokom odrazile na fenomen dojenja kao i na korištenje umjetnih metoda dojenačke prehrane. Naime, zaposlene majke u industrijskim središtima diljem zapadne Europe bile su prisiljene ostavljati djecu na cjelodnevnu skrb dojiljama ili dadiljama pa je u tom razdoblju praksa uzimanja dojilja zahvatila i siromašne društvene slojeve (Fildes 1988a). Od sredine osamnaestog stoljeća raste i institucionalna potreba za dojiljama zbog zbrinjavanja sve većeg broja siročadi i siromašne djece. Zato su se počele zapošljivati i seoske dojilje, što je rezultiralo postupnim opadanjem njihova statusa. Naime, kako tvrdi Romola Jane Davenport, uslijed toga je među bogatim engleskim krugovima praksa slanja djece na skrb seoskim dojiljama postala odbojna te su bogate obitelji bile sklonije ostavljati djecu kod kuće (ibid.). Naime, još od sedamnaestog stoljeća u Europi je prevladavao običaj slanja djece dojiljama na selo zbog nepovoljnih uvjeta života u gradovima pogođenim epidemijama zaraznih bolesti, ali i zbog financijske isplativosti, a ta je praksa prevladavala i u prvoj polovici osamnaestog stoljeća. Thorvaldsen (2008: 289) navodi kako je prema nekim procjenama sredinom osamnaestog stoljeća polovica pariške dojenčadi slana na selo dojiljama, a takva statistika zabilježena je i u Beču i Londonu (Mindoljević Drakulić 2015: 66). Život u takvim uvjetima za velik broj djece, mahom iz nižih slojeva društva, bio je daleko od poželjnog, s obzirom na uobičajenu praksu skrbljenja o nekoliko djece istovremeno kao i prehrane dojenčadi životinjskim mlijekom i drugim pripravcima.⁴ Širenju prakse umjetnog hranjenja dojenčadi pogodovala je i činjenica da je takva metoda prehrane od sredine osamnaestog stoljeća bila pomodna među utjecajnim krugovima (Fildes 1988b: 164). Eksperimentiranje s umjetnom prehranom ubrzo se pokazalo glavnim krivcem za smrtnost dojenčadi, a naročito su pogođena bila najmlađa djeca koja u sirotištima nisu bila dojena, već prehranjivana isključivo alternativno, najčešće životinjskim mlijekom ili raznim kašama. Prema procjeni liječnika Michaela Underwooda u Londonu je tek jedno od osmero dojenčadi preživjelo hranjenje nadomjescima (Wickes 1953b: 337). Slično je bilo i u francuskim sirotištima gdje je prosječna smrtnost iznosila 60 (a ponegdje i 90) posto (Fildes 1988a: 149). U pariškom sirotištu u razdoblju od 1773. do 1777. godine osamdeset posto djece umiralo je unutar prve godine života (Baumslag i Michels 1995: 116). Daleko najgori primjer bilo je sirotište u Dublinu u kojem je smrtnost bila zastrašujuća do te mjere da su “tijela dojenčadi bila nabacana na hrpi čekajući sahranu” (Fildes 1988a: 154).

⁴ Loša praksa skrbi i prehrane dojenčadi intenzivirala se u narednom stoljeću usporedo s ostalim ekonomskim, društvenim i kulturološkim čimbenicima, o čemu iscrpnije u radu “The Socio-Cultural Context of Breastfeeding in the Nineteenth and Twentieth Centuries” (Runjić Babić 2020).

Prizori mrtve djece, kojih je bilo sve više i na ulicama,⁵ potaknuli su pijetet tadašnjih filantropa i rezultirali promjenom društvene svijesti i valorizacijom dječjeg života. Tako se u tom razdoblju javlja pokret za očuvanje života i pružanje odgovarajuće skrbi djeci, za što je uvelike zaslužna filozofija prosvjetiteljstva s istaknutim pobornikom prirodnog odgoja djece i dojenja Jean-Jacquesom Rousseauom. U edukativnom djelu *Emile* 1762. godine on se protivi zamatanju i stezanju novorođenčadi kao načinu zlostavljanja djece (Mindoljević Drakulić 2014: 66) te kritizira francuske majke zbog nevoljkosti da doje, naglašavajući nemoralnost takvog čina (Baumslag i Michels 1995: 115). Francuska revolucija (1792.) dodatno je raspirala ideju o majčinskom dojenju kao utjelovljenju “građanskih ideala jednakosti i dužnosti nasuprot dekadentnim vrijednostima aristokracije” (Doolan 2008: 29). U središtu interesa nove društvene i moralne elite nalazi se majka od koje se očekuje da se u potpunosti podredi svojoj biološkoj ulozi i preuzme brigu nad vlastitom djecom. Dojenje postaje građanska dužnost i amblem majčinske vrline. Iste godine Mary Wollstonecraft u čuvenom feminističkom djelu *Obrana ženskih prava* zagovara dojenje, ne zbog biološkog determinizma ili građanske dužnosti, već zato što je to ženino pravo i način kojim se može suprotstaviti muškim očekivanjima da bude ukras i isprazan objekt muškog seksualnog zadovoljstva (Doolan 2008: 29). Popularizaciji majčinskog dojenja doprinijela je i medicinska struka, te su žene, koje su se dotad oslanjale na međusobna iskustva u vezi dojenja i njege djece, počele slijediti savjete medicinskih stručnjaka. Vodeći medicinski autoriteti počeli su pisati popularne medicinske priručnike u kojima su se obraćali direktno ženama (Schellekens 2001: 3). Među važnim doprinosima fiziološkom uspjehu dojenja treba istaknuti konačno rušenje mita o štetnosti kolostruma za novorođenče, za što je uvelike zaslužan dr. Michael Ettmuller koji je 1699. godine prvi dao preporuku da se novorođenče stavi na dojke odmah po porodu (Baumslag i Michels 1995: 99; Wickes 1953b: 335). Uskoro su medicinski krugovi tog doba prepoznali hranjivu i imunološku vrijednost kolostruma, što je direktno utjecalo na uspostavu i uspjeh laktacije, ali i pospješilo zdravlje novorođenčadi. Pomodnost majčinskog dojenja, a naročito hranjenje dojenčadi kolostrumom, neposredno su doprinijeli i padu mortaliteta među malom djecom (Castilho i Filho 2010: 182). Tako, na primjer, demografska istraživanja u Engleskoj u razdoblju između 1675. i 1750. godine pokazuju pad stope smrtnosti djece što je potvrđeno i u švedskoj studiji iz 1749. godine (ibid.). Na promjenu svijesti o načinu prehrane i skrbi djece s medicinskog stajališta najviše je utjecao engleski liječnik i promotor dojenja William Cadogan, koji je još sredinom stoljeća u utjecajnom djelu *An Essay upon Nursing and the Management of Children* (1749) strogo osuđivao praksu davanja nadomjestaka te preporučivao dojenje kao izvor zdravlja ne samo za dijete već i za majku. Politika promoviranja dojenja odrazila se na povećanje stopa majčinskog dojenja, tako da je u Britaniji krajem stoljeća dojenje postalo norma za većinu majki (Thorvaldsen 2008: 288). Promicanje dojenja u spomenutom razdoblju na području Austro-Ugarske Monarhije bilo je regulirano Carskim zakonom o javnom zdravstvu carice Marije Terezije, pa su preporuke o dojenju zahvaljujući hrvatskom liječniku Ivanu Krstitelju Lalanguedu došle i do naših krajeva. U priručniku namijenjenom primaljama Lalanguedu ukazuje na korisnost

⁵ Djeca koja ne bi preživjela put na selo dojiljama bacana su uz cestu (Fildes 1998).

dojenja za dijete i majku te navodi kako su djeca “othranjena mlijekom vlastite majke zdravija, kako tjelesno tako i pameću” (Fureš i Habek 2014: 240).⁶ Usprkos snažnoj ideološkoj propagandi majčinskog dojenja, kao i paralelnom difamiranju dojilja, potražnja za dojiljama još uvijek je bila prisutna. Ipak, društveni stavovi prema profesiji dojilje doživjeli su dramatičan obrat u smislu naglašene društvene percepcije fizičkog aspekta dojenja i istodobnog negiranja emocionalne komponente tog čina. Nora Doyle smatra kako su takvim obratom dojilje izgubile dotadašnji majčinski status te je njihov identitet sveden isključivo na biološku funkciju, onu (re)produktivnog tijela (Doyle 2018: 116). Majčinstvo je postalo temeljna uloga žene i stup ženskog identiteta, a dojenje središnji aspekt dobrog majčinstva, ali isto tako i “mjera za procjenjivanje žena” (Davenport 2018: 124). Tako je evaluacija majke bila direktno vezana uz njezinu sposobnost dojenja, pa je shodno tome i uspjeh u dojenju bio utjelovljenje idealnog majčinstva. Isto tako, nepracticiranje dojenja moglo je izazvati osudu okoline i izravno dovesti u pitanje majčinske vrline (ibid.). Pitanje koje se ovdje postavlja glasi: kako su žene percipirale svoju novu ulogu i kakvi su bili njihovi stavovi prema dojenju? U tom smislu vrijedan izvor informacija predstavljaju isječci iz dnevnika i ženska pisma u kojima žene iz elitnih i srednjih građanskih slojeva razmjenjuju svoja iskustva majčinstva i dojenja. Doyle tvrdi kako su stvarna iskustva žena često bila potpuno oprečna sentimentalnoj slici dojenja koju su promovirale tadašnje popularne publikacije za majke (2018: 121). Mnoge žene opisivale su dojenje kao fizički i emotivno iscrpljujuću i ograničavajuću aktivnost koju prakticiraju za dobrobit djeteta nauštrb vlastitog zdravlja, ali isto tako iskazuju spremnost da se žrtvuju kako bi ostvarile identitet dobre majke. Iz kulturološke perspektive osamnaesto stoljeće naročito je važno budući da predstavlja prijelomno razdoblje u smislu prezentacije dojenja i pozicioniranja dojenja kao ideološkog pitanja, ali i “politizacije ženskih grudi”, koje postaju oruđe u promociji “nacionalnih i internacionalnih interesa” te su žene otad “primoravane na dojenje s ciljem povećanja nacionalne demografije, smanjenja stopa mortaliteta kao i regeneracije društva” (Yalom prema Hausman 2003). Majčinsko se dojenje osim u službi promocije zdravstva i demografske politike koristilo i kao izravno ideološko oružje u konsolidaciji građanske klase, za koju je ono predstavljalo način nametanja vlastitih moralnih i klasnih vrijednosti. U razdoblju nakon Francuske Revolucije dojenje postaje politički čin koji simbolizira patriotizam i slobodu te se kroz vizualne reprezentacije uspostavlja simbolička veza između Republike i majke koja doji svoju djecu (Doolan 2008: 29). Zahvaljujući snažnoj propagandi dojenja, ali i nacionalnim politikama za unapređenje javnog zdravstva, stopa smrtnosti dojenčadi u drugoj polovici stoljeća znatno je smanjena, naročito među višim društvenim slojevima. Istovremeno, spoznaja o postojanju potrebe za zdravstveno

⁶ Ovaj podatak naročito smatram zanimljivim s obzirom na to da u ostaloj literaturi nisam naišla na sličan podatak. Tek u novije vrijeme provedena su istraživanja koja se bave utjecajem dojenja na kognitivne sposobnosti. Premda ne postoji znanstveni konsenzus po tom pitanju, velik broj istraživanja potvrđuje pozitivan utjecaj dojenja na kvocijent inteligencije. Primjerice, Satoshi Kanazawa je u istraživanju korelacije dojenja i IQ-a utvrdio značajan utjecaj dojenja na inteligenciju djeteta s povećanjem od .16 IQ boda po mjesecu dojenja, što dovodi do pozitivne razlike od 3.86 bodova ako je dijete dojeno prema preporukama Svjetske zdravstvene organizacije (dvije godine) (Kanazawa 2015). U studiji iz 2018. godine Meldrum i suradnici također su utvrdili “značajan stupanj korelacije između dojenja unutar prvih šest mjeseci djetetova života i inteligencije premda ovakva korelacija ima razmjerno malen učinak” (2018: 1426).

sigurnom alternativom dojenju potaknula je znanstvene krugove na pokušaje pronalaženja zadovoljavajućeg supstituta humanom mlijeku. U drugoj polovici osamnaestog stoljeća intenzivira se interes za kemijsko proučavanje konzistencije humanog i životinjskih mlijeka, uz spoznaju da je kobilje i magareće mlijeko po sastavu najbližije humanom te da je humano mlijeko najbolji izvor prehrane dojenčadi (Stevens, Patrick i Pickler 2009: 32–9). Pokušaji da se kravlje mlijeko “humanizira”, tj. sastavom približi humanom u narednom će stoljeću rezultirati izumom dojenačke formule i postupnom uspostavom prevlasti umjetne metode prehrane.

ZAKLJUČAK

Povijesno gledano, društveni stavovi uvelike su određivali fenomen dojenja, a samim time utjecali na zdravlje i stope smrtnosti dojenčadi. Premda je majčinsko dojenje još od najranijih civilizacija bilo društvena norma, ponekad majke nisu mogle dojeti ili bi umrle pri porodu te je u tim situacijama jedini način preživljavanja djeteta bilo unajmljivanje surogat hraniteljica, dojilja. Osim tog primarnog faktora, dojilje su još od antičkih vremena angažirane među bogatim društvenim slojevima jer je mogućnost plaćanja takve usluge označavala prestiž i pripadnost višim društvenim krugovima. Iako su liječnici oduvijek smatrali da je majčino mlijeko najbolja hrana za dojenče, određeni kulturološki stavovi koji su stoljećima bili ukorijenjeni u društvu direktno su utjecali na odluku žena o dojenju kao i o alternativnim načinima prehrane djece. Averzija prema kolostrumu, rigidni vjerski stavovi i iskrivljena medicinska vjerovanja dominirali su društvenom sviješću stoljećima konstruirajući fenomen dojenja i oblikujući njegovu praksu. Osim toga, uvjerenje o manjkavosti ženskog tijela koje je prevladavalo još od antičkog doba rezultiralo je nepovjerenjem u sposobnost žena, mahom iz viših slojeva, da othrani svoje potomstvo. Od šesnaestog stoljeća društveni stavovi prema dojenju postupno se počinju mijenjati u korist majčinskog dojenja, prvenstveno zbog bojazni da bliski odnosi s dojiljama oslabljuju emotivne odnose majke i djeteta. U narednim razdobljima moda nošenja korzeta kao i društvene obveze na dvoru bile su nekompatibilne s dojenjem među aristokratskim damama, premda je primaran faktor otklona od dojenja bio percepcija dojenja kao priproste aktivnosti prikladnije za žene iz nižih slojeva društva. Pravi preporod majčinsko dojenje je doživjelo u osamnaestom stoljeću, kada zahvaljujući prosvjetiteljskim idejama o odgoju djece dojenje postaje poželjno i pomodno među aristokracijom i višom građanskom klasom. Osamnaesto stoljeće predstavlja prijelomno razdoblje u smislu rušenja starih mitova (poput onog o štetnosti kolostruma) i većeg razumijevanja fiziološkog procesa dojenja, ali i korištenju fenomena dojenja u političke svrhe kao regulativa majčinske prakse i sredstva konsolidacije građanske klase. Evidentno je da je fenomen dojenja, u prošlosti kao i danas, umnogome ovisio o društvenim i kulturološkim čimbenicima, koji su mahom utjecali na uspjeh dojenja i odabir metode hranjenja. Stoga bi i unutar suvremene paradigme dojenja fokus istraživanja trebalo prebaciti na kulturološke čimbenike te pobliže definirati one društvene mehanizme koji ga formiraju.

LITERATURA I IZVORI

- Baumgartel, L. Kelley, Larissa Sneeringer i Susan M. Cohen. 2016. "From Royal Wet Nurses to Facebook. The Evolution of Breastmilk Sharing". *Breastfeeding Review* 24/3: 25–32. Dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5603296/> (pristup 13. 12. 2018).
- Baumslog, Naomi i Dia L. Michels. 1995. *The Culture and Politics of Breastfeeding*. Westport: Bergin i Garvey.
- Banić-Pajnić, Erna. 2004. "Žena u renesansnoj filozofiji". *Prilozi* 59-60: 69–89.
- Biblija-Knjiga Izlaska*. 1968. Zagreb: Stvarnost.
- Cadogan, William. 1749. *An Essay upon Nursing and the Management of Children from Their Birth to Three Years of Age*. Dostupno na: <https://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/textid?c=evans;cc=evans;rgn=main;view=text;idno=N09700.0001.001> (pristup 22. 2. 2019).
- Castilho Diez, Silvia i Antonio de Azevedo Barros Filho. 2010. "The History of Infant Nutrition". *Journal de Pediatria* 86/3: 179–188. <https://doi.org/10.2223/JPED.1984>
- Davenport, Romola Jane. 2019. "Infant-feeding Practices and Infant Survival by Familial Wealth in London, 1752–1812". *The History of the Family* 24/1: 174–206. <https://doi.org/10.1080/1081602X.2019.1580601>
- Doolan, Paul. 2008. "Nursing Times". *History Today* 58/12: 24–30. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8322.2008.00595.x>
- Doyle, Nora. 2018. *Maternal Bodies*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Fildes, Valerie. 1988a. *Wet Nursing. A History from Antiquity to the Present*. Oxford: Basil Blackwell.
- Fildes, Valerie. 1988b. "The English Wet-nurse and Her Role in Infant Care 1538–1800". *Medical History* 32: 142–173. <https://doi.org/10.1017/S0025727300047979>
- Fureš, Rajko i Dubravko Habek. 2014. "Prvi izvorni povijesni prilog o promicanju dojenja u stručnoj medicinskoj tiskanoj literaturi u Austro-Ugarskoj Monarhiji na hrvatskom jeziku". *Pediatria Croatica* 58: 237–243. <https://doi.org/10.13112/PC.2014.43>
- Giladi, Avner. 1999. *Infants, Parents and Wet Nurses. Medieval Islamic Views on Breastfeeding and Their Social Implications*. Boston, Köln: Brill/Leiden. <https://doi.org/10.1163/9789004491540>
- Hausman, Bernice. 2003. *Mother's Milk. Breastfeeding Controversies in American Culture*. London: Routledge.
- Kanazawa, Satoshi. 2015. "Breastfeeding is Positively Associated with Child Intelligence Even Net of Parental IQ". *Developmental Psychology* 51/12: 1683–1689. <https://doi.org/10.1037/dev0000060>
- McCarthy, Caley. 2019. "The Valuation of Care Work". *Gender and the History of Carework* 49: 45–67. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26934699> (pristup 29. 9. 2021).
- Meldrum, C. Ryan, Brian B. Boutwell i Jacob T. Young. 2018. "On the Positive Relationship between Breastfeeding and Intelligence". *Developmental Psychology* 54/8: 1426–1433. <https://doi.org/10.1037/dev0000537>
- Mindoljević Drakulić, Aleksandra. 2015. *Majka, žena i majčinstvo*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Nikolić Jakus, Zrinka. 2009. "Profesija-hraniteljica. Dojilje u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku". Marija Mogorović Crljenko, ur. *IV. Istarski povijesni bijenale: Filii, filiae... položaj i uloga djece na ja-dranskom prostoru: knjiga sažetaka*, 97–113.
- Papastavrou M., S. M. Genitsaridi, E. Komodiki, et al. 2015. "Breastfeeding in the Course of History". *Journal of Pediatrics and Neonatal Care* 2/6: 1–9. <https://doi.org/10.15406/jpnc.2015.02.00096>
- Runjić Babić, Anđela. 2020. "The Socio-cultural Context of Breastfeeding in the Nineteenth and Twentieth Centuries". *Collegium Antropologicum* 44/4: 245–253. <https://doi.org/10.5671/ca.44.4.8>

- Schellekens, Jona. 2001. "Economic Change and Infant Mortality in England, 1580–1837". *The Journal of Interdisciplinary History* 32/1: 1–13. <https://doi.org/10.1162/00221950152103874>
- Stevens, Emily, Thelma Patrick i Rita Pickler. 2009. "A History of Infant Feeding". *The Journal of Perinatal Education* 18/2: 32–39. <https://doi.org/10.1624/105812409X426314>
- Stolzer, Jeanne. 2006. "Breastfeeding. An Interdisciplinary Review". *International Journals* 32/1: 103–128. Dostupno na: <https://about.jstor.org/terms> (pristup 3. 5. 2019).
- Tait, Clodagh. 2003. "Safely Delivered. Childbirth, Wetnursing, Gossip-feasts and Churching in Ireland, 1530–1690". *Irish Economical and Social History* 30: 1–23 Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/24338985> (pristup 29. 9. 2021). <https://doi.org/10.1177/033248930303000101>
- Thorvaldsen, Gunnar. 2008. "Was There a European Breastfeeding Pattern?". *History of the Family* 13: 283–295. <https://doi.org/10.1016/j.hisfam.2008.08.001>
- Walhout, Evelien C. 2010. "Is Breast Best? Evaluating Breastfeeding Patterns and Causes of Infant Death in a Dutch Province in the Period 1875–1900". *ScienceDirect* 15: 76–90. <https://doi.org/10.1016/j.hisfam.2009.12.001>
- Wickes, G. Ian. 1952. "A History of Infant Feeding, 1. Primitive Peoples. Ancient Works. Renaissance Writers". *Archives of Disease in Childhood* 28: 151–158. <https://doi.org/10.1136/adc.28.138.151>
- Wickes, G. Ian. 1953a. "A History of Infant Feeding, 2. Seventeenth and Eighteenth Centuries". *Archives of Disease in Childhood* 28: 232–240. <https://doi.org/10.1136/adc.28.139.232>
- Wickes, G. Ian. 1953b. "A History of Infant Feeding, 3. Eighteenth and Nineteenth Century Writers". *Archives of Disease in Childhood* 28: 332–340. <https://doi.org/10.1136/adc.28.140.332>
- Ziesel, R. Laura. 2017. "Like a Weaned Child. Breastfeeding Practices in the Biblical Period". *Wesleyan Theological Journal* 52/1: 141–150. Dostupno na: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true!&db=rft&AN=ATLAI FZU170529001739&lang=hr&site=eds-live&scope=site> (pristup 13. 12. 2018.).

BREASTFEEDING AS A SOCIAL PHENOMENON: FROM THE FIRST CIVILIZATIONS UNTIL THE END OF THE EIGHTEENTH CENTURY

This paper examines breastfeeding as a social and cultural phenomenon from the dawn of human civilization until the end of the eighteenth century. Ancient peoples were aware of the importance of mother's milk, and breastfeeding was the societal norm. However, the upper classes always showed inclination toward hiring wet nurses. Although physicians advocated breastfeeding, social attitudes had a particularly great impact on the practice of breastfeeding. Also, the Church – and later the scientific and moralist elite as the main historical centers of social power – directly shaped social attitudes toward breastfeeding and thus influenced the outcome of the practice. The eighteenth century represents a turning point in the context of breastfeeding, as mothers were appointed the nursing role, and breastfeeding became the mother's moral and civic duty. This brief historical review attests to the social construction of breastfeeding, whose meanings are always shaped within a specific socio-cultural and historical context.

Keywords: breastfeeding, wet nurses, culture, infant feeding, maternal breastfeeding